

Кирило Капустін

(провідний науковий співробітник

Науково-дослідного відділу історико-археологічних досліджень МІДЦ)

Коло наукових зацікавлень: археологія та історія доби середньовіччя,
Нового часу

**Знахідки золотоординського та литовського часів з Києва
(за матеріалами досліджень 1940–1950-х років)**

У статті проаналізовано археологічні колекції, зібрані в ході розвідок 1940–1950-х років. Введено до наукового обігу нові дані стосовно знахідок золотоординського та литовського часів з Києва.

Ключові слова: Україна, Київ, середина XIII – XV ст., археологія.

В статье проанализированы археологические коллекции, собранные во время разведок 1940–1950-х годов. Введены в научный оборот новые данные о находках золотоордынского и литовского времен из Киева.

Ключевые слова: Украина, Киев, середина XIII – XV вв., археология.

The article is devoted to the analysis of archaeological collections discovered through explorations of 1940–1950 of the XX st. New data about the findings of Golden Horde and Lithuanian times were introduced in the article.

Keywords: Ukraine, Kyiv, XIV–XV st., archaeology.

Вивчення історичної топографії, особливостей економічного та культурного розвитку Києва післямонгольського часу неможливе без залучення широкої джерельної бази, насамперед археологічної. Як відомо, археологічні розкопки на території давньої столиці Русі – Києва – розпочалися у XVIII ст., щоправда, майже до кінця XIX ст. такі дослідження носили почасти грабіжницький характер. Позитивні зрушення відбулися лише наприкінці XIX — на початку XX ст., коли завдяки розкопкам В. Хвойки, В. Антоновича та інших дослідників вдалося вперше відкрити культурні нашарування післямонгольського та пізньосередньовічного часів.

У 1930-х роках у ході розкопок на Замковій горі зафіксовано культурний шар польсько-литовської доби, залишки оборонних споруд замку та виділено раніше невідому групу кераміки [9, с. 19]. Наступні відкриття старожитностей післямонгольського часу пов'язані з дослідженнями В.А. Богусевича на горі Киселівка у 1948 році. Тоді вдалося виявити не тільки культурні нашарування, а й окремі об'єкти XIV–XV ст. [3, с. 104–105; 5, с. 66–72].

У післявоєнний час, у зв'язку з початком широкомасштабних відбудовчих робіт, кількість археологічних досліджень на території міста зростала. Так, учасники експедиції «Великий Київ» здійснювали нагляд за земельними роботами, проводили розвідки з метою збору підйомного матеріалу та повноцінні археологічні розкопки в місті та його околицях. Їм вдалося зібрати величезну кількість різночасових артефактів, з'ясувати характер і потужність культурних нашарувань у різних частинах міста. У контексті цієї статті розглядатимуться та аналізуватимуться знахідки середини XIII – XV ст., зібрані протягом 1940–1950-х років на території сучасного Києва, які зберігаються в наукових фондах Інституту археології НАН України.

Розпочинаючи аналіз, зазначимо, що нагляд за земляними роботами здійснювався в усіх історичних районах міста: на Замковій горі, Подолі, Видубичах, Клові, Печерську тощо. Інформація стосовно знахідок золотоординського та литовського часів подаватиметься у хронологічному порядку.

Отже, у 1940 році в ході розкопок Київської експедиції ІА АН УРСР на підвір'ї студентського гуртожитку (територія колишнього Михайлівського Золотоверхого монастиря) було виявлено різночасову кераміку як давньоруського, так і післямонгольського часу. На жаль, якість проведених досліджень була вкрай низькою. М.К. Каргер повідомляв: «Узкой метровой траншей (около 15 м в длину) были в нескольких местах перерезаны плохо сохранившиеся остатки каменных фундаментов и рвов большого храма, план которого не был выяснен раскопками ни в малейшей степени. Архитектурные и технические особенности здания также не были поняты исследователями» [11, с. 272]. За час робіт зібрано понад 2 тис. знахідок, більшість яких становлять фрагменти кружального посуду давньоруського часу. У колекції трапляються також уламки кераміки золотоординського та литовського часів, вони відносяться до типів І–1–Б, ІІ–2–Б, ІІ–2–В, ІІ–3–Б, ІV–1 (згідно з типологією С.О. Беляєвої), І та V а (згідно з типологією О.В. Оногди) і датуються кінцем XIV – XVI ст. (рис. 1: 24–44) [1, с. 77; 14, с. 55–63]. Необхідно також зазначити, що на глибині 0,8–1 м від сучасної поверхні знайдено 2 празьких гроша, один з яких визначено як карбування Вацлава ІV (1378–1419) [12, с. 3]. Таке датування цілком узгоджується з повідомленнями писемних джерел. Наприклад, у дарчій грамоті Печерському монастиреві від 21 листопада 1398 року згадується ігумен «святого Михайла Золотоверхого» Стефан Переломило. У грамоті литовського князя Олександра Казимировича, виданій 1496 року на ім'я київського воєводи

кн. Дмитра Путяти, монастир при церкві Святого Михаїла передавався в постійне володіння Григорію Поповичу [11, с. 274–275].

У 1998 році в ході розкопок на території Михайлівського Золотоверхого монастиря досліджено культурні нашарування та об'єкти XIV–XV ст. [10]. Таким чином, результати археологічних робіт свідчать про існування в цьому районі житлової забудови в литовську добу.

У 1949 році під час нагляду за земляними роботами у Верхньому місті зафіксовано уламки посуду давньоруського та польсько-литовського часів у підбої стінки траншеї по вул. Трьохсвятительській. Тут знайдено фрагменти поливної кераміки: 2 денця, ручка та уламок миски [8, с. 9].

Синхронна кераміка виявлена неподалік будинку № 6 по вул. Житомирській, де вдалося виділити культурні нашарування (потужністю 0,7 м) польсько-литовського часу [8, с. 11].

Нові перспективи для вивчення культурних нашарувань Київського Подолу відкрилися з розгортанням масштабних земляних робіт у зв'язку з початком прокладання труб газопроводу Дашава–Київ. Уздовж багатьох вулиць викопувалися багатокілометрові траншеї, метрової ширини та півтораметрової глибини [4, с. 4].

Так, у ході наглядових робіт за прокладанням траншеї газопроводу по вул. Іллінській зібрано уламки кераміки давньоруського та польсько-литовського часів [6, с. 39]. Деякі з них належать до типів П–2–В, П–3–Б, IV–1 (згідно з типологією С.О. Беляєвої) і датуються XIV–XVI ст. (рис. 1: 3–8) [1, с. 77–78]. Найбільш пізніми є уламок вінця посудини з ромбоподібним профілюванням верхнього краю та фрагмент верхньої частини горщика, зовнішню поверхню якого оформлено у вигляді зашипів (рис. 1: 8). Така кераміка в Києві набула поширення в другій половині XV – XVI ст. [14, с. 55–63].

Цього ж року у викиді траншеї по вул. Верхній Вал зібрано слов'янську та польсько-литовську кераміку [7, с. 58]. Остання відноситься до типів П–1–Б, П–2–Б (згідно з типологією О. Беляєвої) і датується кінцем XIII – XIV ст. (рис. 1: 9–13) [1, с. 77].

Фрагменти посуду XIV–XV ст. походять із заповнення траншеї на перехресті вулиць Борисоглібської та Волоської. Вони відносяться до типів

II-3-B, IV-1 (згідно з типологією С.О. Беляєвої) і датуються XIV-XV ст. (рис. 1: 1-2) [1, с. 77-78].

Одним з найперспективніших для проведення археологічних розкопок виявився спортивний майданчик 124 жіночої школи, розташований на перехресті вулиць Героїв Трипілля та Волоської. Він має квадратну форму, площею близько 1000 кв. м., прилягає до вул. Волоської. У його південно-західній частині Подільським загonom експедиції «Великий Київ» закладено розкоп площею 152 кв. м., у деяких місцях його глибина сягала 5-8 м. У ході робіт вдалося зафіксувати об'єкти давньоруського та пізньосередньовічного часів. Так, у верхніх шарах віднайдено котлован споруди XVII-XVIII ст., у її заповненні зібрано велику кількість поливних різнокольорових кахлів та керамічний посуд [4, с. 10]. На глибині 4,5 м зафіксовано сліди розвиненого залізобного виробництва X ст. [4, с. 11]. Неподалік досліджено залишки споруди ремісника-токаря XI-XII ст. [4, с. 15]. Серед усього керамічного матеріалу, зібраного під час розкопок, можна виділити уламки кераміки, що відносяться до типів II-2-B, II-3-B (згідно з типологією С.О. Беляєвої) і датуються XIV-XV ст. (рис. 1: 14-16) [1, с. 77]. У своєму звіті В.А. Богусевич згадував про «пізні» об'єкти у верхніх шарах, але їх опису та характеристики не подавав. Цілком можливо, що деякі з них можна було б датувати литовським часом.

Уламки посуду польсько-литовського часу зафіксовано і в інших частинах Києвоподолу. За даними Г. Винницької така кераміка фіксувалася у ході наглядових робіт за прокладанням траншей по вул. Чкалова, 8 та Чкалова, 12, Хоревій, 6, Межигірській, 23 та Межигірській, 334, Оленівській, 1 [6, с. 31, 47; 7, с. 20, 22, 29]. Синхронний посуд зібрано на березі Матвіївської затоки, що на Трухановому озері [6, с. 50].

У наступному – 1950 – році В.А. Богусевичем, В.Д. Дяденком і І.М. Самойловським проведено розвідки та збір підйомних матеріалів на Подолі, горі Киселівка, Караваєвих дачах, по вул. Набережно-Нікольській та вул. Чкалова [2, с. 215]. Дослідниками, окрім давньоруської кераміки, знайдено уламки посуду XIV-XV ст.: тип II-3-B, IV-1 (згідно з типологією С.О. Беляєвої) (рис. 1: 17-19). На жаль, точної вказівки на місце знахідки немає ані у шифрі, ані у звіті, який так і не був зданий до наукового архіву.

У 1955 році під час обстеження викиду ґрунту з траншеї теплоцентралі по вул. Борисоглібській зібрано уламки кераміки часів Київської Русі [13, с. 17-18]. Фрагменти посуду, що зберігаються у фондах Інституту археології,

відносяться до типів П-2-В, П-3-Б (згідно з типологією С.О. Беляєвої) і датуються другою половиною XIV – XV ст. (рис. 1: 20–23) [1, с. 77].

Протягом 1940–1950-х років вдалося виявити та зафіксувати й інші місцезнаходження з матеріалами золотоординського та литовського часів, які, на відміну від вищеперерахованих, вдалося правильно датувати та опублікувати у звітах або окремих статтях.

Насамкінець зазначимо, що зібрані в післявоєнний час керамічні колекції досі становлять неабиякий інтерес для дослідників, адже дозволяють з'ясувати не лише характер, але й датування культурних нашарувань у різних частинах міста.

Література

1. *Беяева С.А.* Южнорусские земли во второй половине XIII – XIV в. (по материалам археологических исследований) / С.А. Беяева. – К.: Наук. думка, 1982. – 119 с.
2. *Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С., Денисова А.О., Карашевич І.В., Карнаух Є.Г., Корпусова В.М., Павленко Л.В., Сон Н.О.* Колекції наукових фондів Інституту археології НАН України. Каталог. – К., 2007.
3. *Бліфельд Д.І.* З археологічних досліджень у Києві в останні роки // Наукові записки Інституту Історії та Археології України. – Уфа, 1943. – Кн. 1. – С. 104–105.
4. *Богусевич В.А.* Археологические раскопки на Киевоподоле в 1950 г. // НА ІА НАНУ. – 1950/16.
5. *Богусевич В.А.* Розкопки на горі Киселівці // АП УРСР. – К., 1952. – Т. III. – С. 66–72.
6. *Винницькая Г.* Дневник участника отряда экспедиции «Большой Киев» // НА ІА НАНУ. – 1949/3г. – Щод. 1. – 72 с.
7. *Винницькая Г.* Дневник участника отряда экспедиции «Большой Киев» // НА ІА НАНУ. – 1949/3г. – Щод. 2. – 72 с.
8. *Выезжев Р.И.* Дневник наблюдений за траншеями Киевского газопровода // НА ІА НАНУ. – 1949/3г. – 16 с.
9. *Івакін Г.Ю.* Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). – К., 1996.
10. *Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Козюба В.К., Полякова С.Є., Чекановського А.А., Чміль Л.В.* Науковий звіт про дослідження комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та прилеглих територій в місті Києві у 1998 р. // НА ІА НАНУ. – 1998/92.

11. *Каргер М.К.* Древний Киев. – М. ; Ленинград, 1961. – Т. 2.
12. *Козубовский Г.А.* Находки монет XIV–XV вв. на территории Киева. – К., 1991.
13. *Копилов Ф.Б.* Звіт за роботу по археологічному нагляду на земляних роботах в м. Києві та його околицях, за кінець 1955 і весь 1956 рік // НА ІА НАНУ. – 1956/33.
14. *Оногда О.В.* Основні типи кераміки Середньої Наддніпрянщини другої половини XV – початку XVI ст. // Археологія. – К., 2008. – № 4. – С. 55–63.

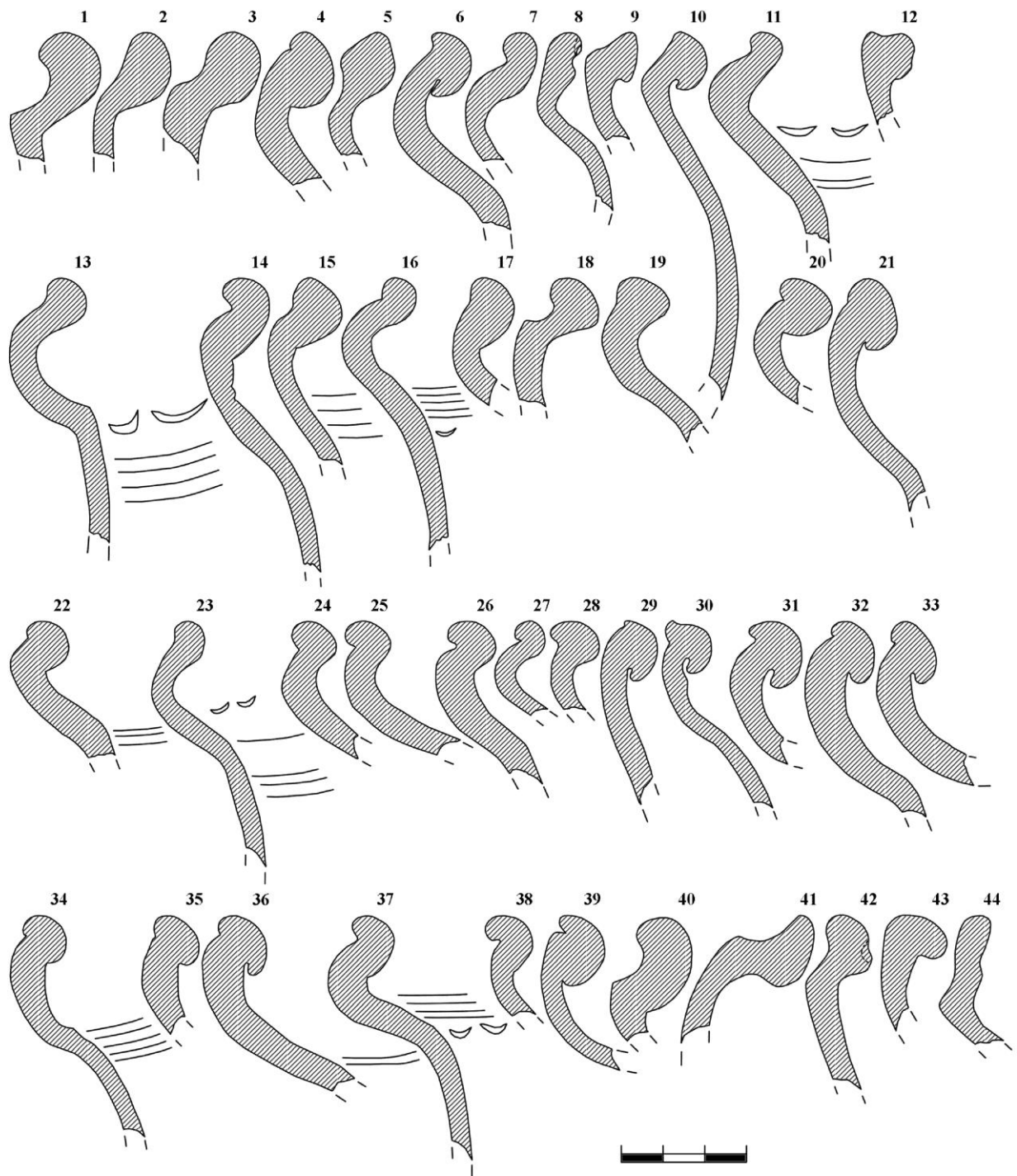

Рис.1. Кераміка золотоординського та литовського часів з розкопок Києва 1940-х-1950-х рр.
 1-2 - перехрестя вул. Борисоглібської та Волоської; 3-8 - вул. Іллінська; 9-13 - вул. Верхній Вал;
 14-16 - перехрестя вул. Волоської та Г. Трипілля; 17-19 - розвідки В.Д. Дяденка (м. Київ);
 20-23 - вул. Борисоглібська; 24-44 - подвір'я студентського гуртожитку (територія Михайлівського
 Золотоверхого монастиря).